

EWA BORKOWSKA-BAGIEŃSKA

WPŁYW KODYFIKACJI PRAWA CYWILNEGO NA POZIOM KULTURY PRAWNEJ SPOŁECZEŃSTW

I. Prace kodyfikacyjne prowadzone w państwach europejskich wywarły i wywierają istotny i pozytywny wpływ na stan kultury prawnej. Składają się na nią i stan prawa, i rozwój myśli prawniczej oraz nauk prawnych i oceny prawa z postawami wobec niego, a także jego stosowanie w praktyce¹. Konstrukcja kultury prawnej dobrze służy pokazywaniu wspólności i odmienności rozwoju praw „narodowych”.

Wpływ ten wyraża się głównie zmianami i unowocześnianiem prawa (m.in. przez tworzenie nowych przepisów *ex nihilo*), rozwojem refleksji, również naukowej nad potrzebą i kierunkami zmian oraz zwiększeniem zainteresowania problematyką prawną w społeczeństwie.

II. Historycy prawa zgodni są w opinii, że prace kodyfikacyjne, a więc oficjalne prace nad tworzeniem nowoczesnego, usystematyzowanego i pełnego zbioru przepisów jednej gałęzi prawa, rozpoczęły się w państwach europejskich w drugiej połowie XVIII w.²

Wpływ powstających wówczas zbiorów i kodeksów zależał oczywiście od faktu, czy stały się one prawem obowiązującym, czy pozostały jedynie w sferze projektów. Charakter taki miały Zbiór praw sądowych i Kodeks Stanisława Augusta³. Zbiór praw miał być kompletnym zbiorem prawa sądowego obowiązującego w Polsce, w celu wyeliminowania sprzeczności i „należyтым uszykowaniem”, czyli usystematyzowaniem. Wydrukowane dzieło zostało odrzucone przez sejm z zarzutem, że przekroczone zostało upoważnienie sejmu, gdyż Zbiór obejmował też prawo polityczne. Znaczenie Zbioru polegało na pewnej modernizacji prawa zobowiązań, ograniczeniu samodzielności Kościoła oraz popularyzacji potrzeby reform społecznych.

Spore było znaczenie niedokończonego Kodeksu Stanisława Augusta dla rozwoju myśli prawniczej i nauk prawnych. Planowano bowiem nowoczesną systematykę przepisów; wyodrębnione miało być prawo zobowiązań i prawo spadkowe, rozbudowana regulacja instytucji spółki. Walorem było ograniczenie

---

¹ E. Borkowska-Bagieńska, *O kulturze prawnej czasów stanisławowskich*, Poznań 2009, s. 13.

² Zob. S. T. Estreicher, *Wykłady z historii ustroju państwa i prawa na zachodzie Europy*, Kraków 2008, s. 74; K. Sójka-Zielińska, *Historia prawa*, Warszawa 1981, s. 207 i n. Zob. też *Dzieje kodyfikacji prawa. Materiały na konferencję historyków prawa w Karpaczu*, Poznań 1974 oraz liczne prace S. Salmonowicza.

³ Szerzej E. Borkowska-Bagieńska, *Zbiór Praw Sądowych*, Poznań 1986, oraz W. Szafranski, *Kodeks Stanisława Augusta*, Poznań 2007.

kazuistyki i zamiar wprowadzenia wyłączności języka polskiego w pismach sądowych.

W obu polskich próbach kodyfikacyjnych większe były zmiany w prawie karnym materialnym i procesowym, słaby był bowiem rozwój polskiej literatury cywilistycznej i zauważalny był „brak głębszej refleksji prawnej” u większości członków komisji kodyfikacyjnej⁴.

Landrecht pruski, obowiązujący też na ziemiach zabranych Polsce w czasie II rozbioru dla przyspieszenia procesu wiązania ich z Prusami⁵, realizował założenia uniwersalnego zbioru całego (poza procesowym) prawa. Miał charakter posiłkowy (poza Wielkopolską) wobec praw prowincjonalnych i wyraźnie był dziełem epoki schyłkowej. Łączył elementy tradycji feudalnej z rozwiązaniami współczesnymi, właściwymi prawu burżuazyjnemu np. model mieszany prawa małżeńskiego i rozbudowa prawa zobowiązań. Jego prawo cywilne obowiązywało do 1900 r. (tzn. do wejście w życie Bürgerliches Gesetzbuch – BGB).

Szczególnie liczne i ważne zmiany stanu obowiązującego prawa cywilnego miały kodeksy XIX- i XX-wieczne, poczynając od francuskiego *Code civil* (1804 r.), przez austriacki Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch (ABGB – 1811), niemiecki BGB (1900 r.) oraz np. polski Kodeks zobowiązań (1934 r.)

III. Wzorem Kodyfikacji napoleońskiej z lat 1804-1810 państwa europejskie stosowały w XIX i XX w. przygotowanie kodeksów prawa cywilnego, postępowania cywilnego i postępowania karnego oraz handlowego.

Wszystkie te kodeksy unifikowały prawo cywilne, we Francji bowiem (mimo ordonansów królów absolutnych) nadal istniało zróżnicowanie prawa na kraje prawa pisanego (rzymskiego) i zwyczajowego (północ). Niemiecki BGB likwidował odmienność prawa sprzed zjednoczenia (1871 r.), a polski Kodeks zobowiązań ujednotocił prawo zróżnicowane w wyniku rozbiorów.

IV. Wszystkie kodeksy były dziełem zespołów, składających się głównie z prawników. Wszystkie powstały przy znacznym udziale wybitnych jednostek. W literaturze podaje się zwykle przykład Napoleona. Kodeks cywilny był jego pomysłem, uczestniczył w jego redagowaniu, wywierając wpływ na wiele szczegółowych rozwiązań, przyczynił się do uchwalenia dzieła i do końca życia był z kodeksu dumny, uznając, że stanowił on „ius commune dla Zachodu bez granic”⁶.

Napoleon powołał też członków zespołu kodyfikacyjnego. Byli to: Jean-Étienne-Marie Portalis (główny architekt kodyfikacji), Jacques de Maleville (sekretarz komisji), Félix-Julien-Jean Preameneu (zawca prawa zwyczajowego). Nadzór nad pracami sprawował Jean-Jacques Cambécarès, autor trzech pierwszych projektów. Z kolei w pracach nad austriackim ABGB niewątpliwa była autorska rola pozytywisty Franciszka Zeillera. Kodeks niemiecki (BGB)

⁴ Za S. Salmanowiczem W. Szafrąnski, op. cit., s. 318.

⁵ J. Wąsicki, *Ziemia polskie pod zaborem pruskim*, Poznań 1963, s. 76 i n.

⁶ B. Lewaszewicz-Petrykowska, *Współczesne prawo cywilne a Code civil Napoleona jako dziedzictwo wielowiekowej kultury prawnej*, w: *200 lat kodyfikacji napoleońskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 57, 2005, z. 2, s. 121.

powstał przy znaczącym wpływie pandektystyki i Bernarda Windscheida oraz innych prawników⁷.

Aktywnymi twórcami polskiego Kodeksu zobowiązań byli profesorowie lwowscy Ernest Till i Roman Longchamps de Berier. E. Till był autorem projektu części ogólnej, a Longchamps był referentem i szefem podkomisji zajmującej się pracami nad kodeksem.

V. Wszystkie kodeksy przejmowały rozwiązania rzymskie, łącząc je z rozwiązaniami rodzimymi, również przepisami nowymi, tj. tworzonymi *ex nihilo*.

Twórcy Kodeksu Napoleona stali na stanowisku, że „należy być bardzo oszczędnym we wprowadzaniu nowości”⁸, a więc opierając się na bardzo bogatej tradycji prawnej Francji, doprowadzili do kompromisu między dwoma jej nurtami – prawem zwyczajowym i pisanym. Z prawa rodzimego (także rzymskiego) Kodeks przejął między innymi patrymonializm rodziny, ograniczenie dzieci pozamażeńskich, fideikomisy i majoraty⁹. Z prawa rzymskiego pochodziła na przykład systematyka oparta na *Instytucjach*, możliwość nabycia własności ruchomości od niewłaściciela oraz odpowiedzialność deliktowa¹⁰.

Najbardziej romanizującym kodeksem był niemiecki BGB, który wprowadził autonomię prywatną, indywidualizm prawa spadkowego i zachówek oraz wąskie pojęcie deliktu, dwupodział służebności, przesłanki odpowiedzialności o charakterze odszkodowawczym oraz rzymską definicję zobowiązań¹¹. Niemiecki historyk prawa Wieacker pisał, że kodeks ten był późnym potomkiem „klasycznego liberalizmu i nauki Pandektów”.

VI. Pracom nad wszystkimi kodeksami towarzyszyły ważne spory. Dyskusje wokół Zbioru praw koncentrowały się wokół kwestii chłopskiej i statusu Kościoła oraz wkroczenia w sferę prawa politycznego, a więc przekroczeniu granic upoważnienia sejmowego.

W pracach nad *Code civil* silny był spór o sędziowską wykładnię przepisów, nieznaną dotąd we Francji. Mimo silnych sprzeciwów „jurysprudencja sędziowska” wprowadzona została do kodeksu i umożliwiła mu „zwycięsko bronić się [...] przed upływem czasu”¹². Sprzeciw, zwłaszcza w czasie dyskusji w Radzie Stanu, budziły też odwołania w Kodeksie do prawa natury, silne w księdze wstępnej. Podnoszono, że nie należą one do sfery prawa pozytywnego, ale do sfery moralności i ostatecznie usunięto je z tekstu, choć wpływ prawnonaturalnego katalogu praw jednostki (równość, wolność i własność) był niepodważalny. Równość, wolność i własność sformułowane w Deklaracji praw

⁷ Byli to: G. T. Derscheid, A. Gebhard, K. D. Kurlbaum, G. von Mandry, H. E. von Pape, G. Plauck, P. R. von Roth, K. W. von Rger, G. R. von Schmidt oraz A. von Weber. Zob. np. *Materialien zur Entstehungsgeschichte des BGB*, Berlin-New York 1978.

⁸ K. Sójka-Zielińska, *Kodeks Napoleona, historia i współczesność*, Warszawa 2007, s. 57.

⁹ Eadem, *Drogi i bezdroża prawa*, Wrocław-Warszawa-Kraków 2006, s. 60.

¹⁰ Szerzej zob. W. Dajczak, T. Giaro, F. Longchamps de Bériér, *Prawo rzymskie. U podstaw prawa prywatnego*, Warszawa 2009.

¹¹ Ibidem, s. 112, 406, 428 i 537.

¹² K. Sójka-Zielińska, *Kodeks...*, s. 57.

człowieka i obywatela były podstawą *Code civil*, choć kategoria równości „należała do najbardziej kontrowersyjnych elementów w programie polityczno-społecznym”¹³.

Napoleona powołał w 1800 r. czteroosobową komisję do analizy dotychczasowych prac i przygotowania kodeksu cywilnego. Projekt dyskutowany był w Radzie Stanu i „[...] do oceny trybunałom apelacyjnym całego kraju”. Znaczącym przejawem realizmu jego twórców było wsłuchiwanie się w głos opinii publicznej, zwłaszcza konsultacje ze środowiskami prawniczymi”¹⁴. Kodeks obowiązywał na ziemiach polskich i opublikowany został w 1813 r. w językach: polskim, francuskim i po łacinie.

Podstawowym sporem, jaki toczył się wokół kodeksów końca XIX wieku i XX-wiecznych, był spór zwolenników indywidualizmu prawa cywilnego ze zwolennikami koncepcji społecznych, zakładającymi ograniczenia liberalizmu i praw jednostki na rzecz interesu wspólnego.

Przykładem mogą być spory i kontrowersje w pracach nad BGB i polskim Kodeksem zobowiązań, który wykazywał „socjalne” podejście w pewnych kwestiach. Ostra dyskusja toczyła się wokół kodeksu niemieckiego – pierwszego jego projekt skrytykowany został i przez „germanistów” za zbytne nasycenie elementami prawa rzymskiego, i przez zwolenników kierunków socjalnych, zarzucających mu zbytne indywidualizm i liberalizm przepisów. BGB w wąskim zakresie uwzględniał socjalno-polityczne aspekty prawa cywilnego¹⁵, które łądziły klauzule generalne oraz orzecznictwo, mające kompetencje twórczego rozwoju prawa, także ustawy specjalne.

Zasadniczym przedmiotem kontrowersji w pracach nad polskim Kodeksem zobowiązań (1933) był spór zwolenników rozwiązań liberalnych i indywidualistycznych oraz swobody umów ze zwolennikami kierunku socjalnego, który postulował na przykład ograniczenie swobody umów na rzecz idei społecznych i solidaryzmu społecznego.

Polski kodeks dopuszczał na przykład możliwość rewizji kontraktu wskutek pokrzywdzenia lub zmiany warunków. Przewidywał on możliwość wygaśnięcia lub zmiany zobowiązań „ze względu na nadzwyczajne wypadki, podyktowane słusznymi motywami, zaczerpniętymi z doświadczeń wojny światowej”¹⁶. Zwolennikiem charakteru społecznego prawa cywilnego był np. K. Lutostański, przeciwnikiem – F. Zoll.

Ogólnie stwierdzić można, że Kodeks zobowiązań uwzględniał obie tendencje, ale w większym stopniu uwzględniał kierunek socjalny (np. regulacją umowy o pracę, o najmie, dzierżawie i spółce), znacznie silniej niż współczesne mu kodeksy.

¹³ A. Słomiński, *Kodeks Napoleona przed sądem czasu*, Warszawa 1911, s. 121.

¹⁴ J. Baszkiewicz, *O powołaniu czasów Rewolucji i Napoleona do kodyfikacji*, w: *200 lat kodyfikacji napoleońskiej*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 57, 2005, z. 2, s. 14.

¹⁵ U. Eisenhardt, *Deutsche Rechtsgeschichte*, München 1999.

¹⁶ F. Longchamps de Berier, *Zasada wolności umów w projektach polskiego prawa zobowiązaniowego* 1930; S. Płaza, *Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Okres międzywojenny*, cz. 3, Kraków 2001, s. 48. Zob. też W. Makowski, *O koncepcji prawa społecznego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1933, z. 1, s. 14-21.

Wśród mniej fundamentalnych tematów sporów wspomnieć można o kontrowersjach między zwolennikami nominalizmu pieniężnego a zwolennikami zasad sprawiedliwościowych, którzy ostatecznie odnieśli zwycięstwo¹⁷.

VII. Ważnym elementem kultury prawnej jest język prawny i prawniczy. I jeden, i drugi ulegał w XIX i XX w. wyraźnym zmianom i unowocześnieniu.

Język prawny Zbioru, Kodeksu Stanisława Augusta i Landrechtu cechowała jeszcze kazuistyka i moralizatorski charakter przepisów (w Landrechcie) oraz zawiła składnia i liczne sformułowania łacińskie oraz terminy techniczne wywodzące się z języka praktyki¹⁸. Tradycyjna była systematyka wywodząca się z prawa rzymskiego (*personae – res actiones*) zastosowana w Zbiorze, Kodeksie Napoleona i ABGB. Zastąpiona została, począwszy od BGB, systematyką pandektową, funkcjonującą do dziś.

Kodeksy cywilne XX w. różniły się też stylem języka. Zrozumiały i piękny był język kodeksu francuskiego¹⁹, trudny i zrozumiały tylko dla prawników, choć precyzyjny, był język BGB, stąd aż 4-letnia *vacatio legis*. Kodeks ten stworzył nazewnictwo niemieckie, odrzucając nomenklaturę łacińską.

Charakterystyczną cechą języka kodeksów cywilnych (zwłaszcza BGB) były liczne niezdefiniowane w prawie, ale dobrze znane klauzule generalne (tzw. przepisy kauczukowe). Były to sformułowania nieprecyzyjne, pozwalające na zmieniającą się w czasie elastyczną interpretację sądów i zapewniające kodeksom długie życie.

VIII. Zarysowany wpływ kodyfikacji prawa cywilnego na kulturę prawną nie podlega dyskusji i jest oczywisty nie tylko dla historyków prawa. Na stan kultury prawnej ma oczywiście wpływ także kodyfikacja prawa karnego, która wymaga odrębnej refleksji, między innymi ze względu na szeroki charakter dyskusji społecznej (np. nad kwestią utrzymania kary śmierci).

Zmiany stanu prawa przez kodeksy cywilne, zwłaszcza XIX-wieczne, które wprowadzały nowe, nieznane prawu feudalnemu rozwiązania, nie podlegają dyskusji. Swoboda umów, wykształcenie prawa rodzinnego, indywidualizacja własności należą do tych nowości. Znamienną cechą kodeksów XX-wiecznych było zwiększanie społecznej funkcji prawa cywilnego, poszerzania ingerencji państwa (np. w sferze prawa rodzinnego), a także likwidacja ograniczeń zasady równości prawa (np. wobec kobiet i dzieci pozamałżeńskich).

Osobnym problemem jest ulokowanie prawa rodzinnego w kodeksie cywilnym albo poza nim. Takie wyodrębnienie kodeksu rodzinnego nastąpiło najwcześniej w prawie porewolucyjnej Rosji (1917 r.). Wpływ na to miała ideologia marksistowska, gdyż „Klasyki marksizmu wskazywali na zmienność funkcji i struktury rodziny”, a model rodziny burżuazyjnej panujący w prawie

¹⁷ Podkreślał z uznaniem F. Zoll, *Znamienny objaw umoralnienia prawa*, w: *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*, Lwów 1936, s. 419.

¹⁸ Szerzej J. Michalski, *Studia nad reformą sądownictwa i prawa sądowego w XVIII w.*, cz. I, Wrocław-Warszawa 1959.

¹⁹ Francuscy historycy prawa cytują często słowa Stendhala, który pisał do Balzaka, że w czasie pisania *Pustelni parmeńskiej*, zaczynał pisanie od lektury Kodeksu Napoleona.

XIX w. oceniali krytycznie „przewidując jej zanik wraz z likwidacją ustroju kapitalistycznego”²⁰. W nauce i judykaturze radzieckiej dominował pogląd, że prawo rodzinne jest samodzielną gałęzią prawa, odrębną od prawa cywilnego. Samodzielna rodzina socjalistyczna nie opiera się bowiem na więziach majątkowych, które normuje prawo cywilne.

W państwach „demokracji ludowej”, które przejęły model radziecki, wyodrębnione zostały osobne kodeksy rodzinne (w Polsce w 1950 r.). Dyskusje nad włączeniem prawa rodzinnego do kodeksu cywilnego w Polsce nasiliły się w czasie prac nad kodeksem cywilnym i wywoływały spory nie tylko w środowisku naukowym. Mimo utrzymania odrębnego kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, „jednolity pogląd naukowy uznaje prawo rodzinne za dział prawa cywilnego”²¹. Spory odżyły w III RP, w czasie prac kodyfikacyjnych²².

prof. dr hab. Ewa Borkowska-Bagińska
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu

IMPACT OF THE CODIFICATION OF CIVIL LAW ON THE LEGAL CULTURE OF SOCIETIES

Summary

The paper shows how the codification of civil law influences the level of legal culture in societies. This influence has many different aspects, such as, *inter alia*, the unification of civil law in individual states, the role of eminent lawyers in the codification works, or the influence of Roman law on the content of the civil law provisions. Further, the paper presents the main disputes over codifications of law and the language of law that the codifiers use in their work.

²⁰ Z. Radwański, *Miejsce prawa rodzinnego w systemie prawa*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 1.

²¹ *Ibidem*, s. 6 i n.

²² *Zielona księga. Optymalna wizja Kodeksu cywilnego w Rzeczypospolitej Polskiej*, red. Z. Radwański, Warszawa 2006, s. 29 i n.